

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

ההכנות לפסח, קמחא דפסחא - מקורות והערות

1. שולחן ערוך אורח חיים (סימן תלו סע' א)

"המפרש מיבשה לים או יוצא בשיירא, ואינו מניח בביתו מי שיבדוק תוך שלשים יום, זקוק לבדוק. (ולא יברך אז על ביעור חמץ). קודם שלשים יום אינו צריך לבדוק. (וכשמגיע פסח יבטלנו). ואם דעתו לחזור קודם הפסח, צריך לבדוק ואח"כ יצא, דחיישין שמא יחזור ערב פסח בין השמשות ולא יהיה לו פנאי לבער. וכן העושה ביתו אוצר תוך שלשים יום, זקוק לבדוק ואח"כ כונס אוצרו לתוכו. קודם שלשים יום, אם דעתו לפנותו קודם הפסח צריך לבדוק ואח"כ עושהו אוצר ואם אין דעתו לפנותו קודם הפסח אינו צריך לבדוק. הגה. ואוצר חטים שיש חטים מחומצים בקרקעית הבור, אם נעשה האוצר שלשים יום קודם הפסח אינו זקוק לבער אלא מבטלו בלבו ודיו. ומיהו לאחר פסח כשמפנה האוצר, אסור ליהנות מאותן חטים ואם אין שם חמץ ידוע אלא ספק, מותר למכור האוצר כך ביחד".

2. במסכת עבודה זרה (ה ב) למדנו, "והתניא שואלין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום רשב"ג אומר שתי שבתות". וכתב על זה המאירי, "מה שאמרו שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום לא סוף דבר שאלה בהלכות החג אלא כל השתדלות של צורך החג בכלל זה ר"ל שראוי להתחיל ולהשתדל בצרכי החג קודם החג שלשים יום".

3. כתוב במהר"ל (מנהגים שלשים יום קודם לפסח אותיות ד-ה), "אמר מהר"ל סג"ל דמשום האי טעמא דחייבים לדרוש בהלכות פסח ל' יום מקודם, כתב בספר אגודה כל מי שממלא את החביות של יין מפורים עד פסח, דאז מתחילין השלשים יום, צריך ליזהר למלאות עם כלים השייכים לפסח שאין בהם חמץ, או בכלי ישן מורק ושוטף, שלא יהא נדבק בהן שום חמץ ויתערב ביין. יעשו גם כן ברזות חדשות בחביות שרוצה לשתות יין בפסח, דחיישין אולי ידבק שום חמץ בישנות או ישפסף את הישנות לצורך פסח. כל הני ל' יום מנקרין ומכבדין את כל הבית וכלי הבית מן החמץ ומגררין כל מקום שיבדוק החמץ... ומשמתחילין הל' יום דרך בני אדם לכבד החדרים ולהדיח הכלים, ובראש כל דבר לקנות חטין לעניים. וכן העושה ביתו אוצר, כגון שמכניס תבן או עצים בביתו לאוצר, צריך לכבד המקום מתחילה לראות שאין שום חמץ שם. ודוקא כשמכניס בין פורים לפסח שהתחילו הל' יום. וכן דרש נמי מהר"ל סג"ל"

ובספר הלכה של פסח (שער א פרק א הע' ט) כתב, "יש המסיידים את דירתם לפני חג הפסח, ויש מקור לדברים בכך שיש עניין לגרר הכתלים כדאיתא בשו"ע סי' תמה סע' ו. ומצאתי באמרי שמאי מועדים אות רצג שמצא לזה סמך יפה דאיתא במסכת מידות (פרק ג משנה ד) 'ומלבנים אותם (לאבני

המזבח והכבש) פעמיים בשנה, אחד בפסח ואחד בחג, וההיכל פעם אחת בשנה'. מכאן אסמכתא לסייד את החדרים לפני חג הפסח".

4. כתב המגן אברהם (סימן תלו ס"ק יז), "כתוב במחזורים כל ל' יום צריך לעיין בכל דבר שעושה שלא ישאר בו חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל".
וכן כתב בשו"ע הרב (אורח חיים סימן תלו סע' כג), "כל שלשים יום לפני הפסח טוב ליזהר ולעיין בכל דבר שעושה שלא ישאר דבוק בו חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל כשיגיע ערב פסח".

5. כתב הערוך השולחן (אורח חיים סימן תלו סע' טו), "נכון הוא שכל ל' יום קודם הפסח כשיעשה דבר ישגיח שלא ישאר שם חמץ דבוק שיהיה קשה להסירו או חמץ טמון בגומא ולכן מי שמעיין בספר בעת האכילה נכון שמפורים ואילך יעיין שלא ישאר בו משהו חמץ כדי שלא ימצאנו בפסח וכן כל כיוצא בזה".

גם במעשה רב מהגר"א (סי' קעד) כתב שיש לבדוק את הספרים בבדיקת חמץ, ממילא ראוי להזהר בזה כדברי הערוך"ש.

ובשו"ת משנה הלכות (ח"ז סי' סד) העלה גם הוא להחמיר ולהצריך בדיקת חמץ בספרים מחמת חמשה טעמים:

"[א]. חדא לפי מה שכתבנו דפירורין נמי צריך לבדוק אחריהם וכדעת הרבה פוסקים דפחות מכזית נמי בעי ביעור.

[ב]. השנית דידוע מחלוקת הפוסקים אי שייך בחצי שיעור בל יראה וב"י ואי שייך ביה חצי שיעור אסור מהתורה כבשאר איסורין... מ"מ למ"ד דיש בו מדין חצי שיעור פשוט דחייב לבער ולבדוק אפילו אחר הפירורין מדין חצי שיעור...

[ג]. ועוד בו שלישיה לפי דעת התוס' דהאיסור הוא משום דילמא אתי למיכל, א"כ בכל הפירורין שאפשר שיתערבו במאכל צריך לבער כדי שלא יתערבו במאכל ויבא לאכלם..., וז"ל הראב"ן במס' פסחים ואף על פי שמבטל אדם חמץ בלבו צריך לחפש אחריו ולבערו מן הבית בכל מקום שהוא, ולפיכך נהגו הראשונים לרחוץ את הקתדראות והספסלין והשלחנות שמא ידבק בהן חמץ וגם התיבות שאם ישאר בהן משהו חמץ שלא יתערב במאכלו בפסח במינו ושלא במינו ויאסרוהו והא דתנן (מ"ה ע"א) בצק שבסידקי עריבה אם יש כזית בטל במיעוטו ה"מ דלא בעי לאישתמושי בעריבה בפסח וגם הבצק הוא במקום העשוי לחזק העריבה אז בטל אבל אי בעו לאשתמושי בה אף על גב דעשו לחזק וחשוב כעריבה צריך לבער משום דלמא איערב לי' בהדי דהוא דמשתמש ביה ויאסר ע"כ. הנה לן

רבינו הגדול הראב"ן ז"ל דבדברים שישתמשו בהם בפסח לכ"ע בעי לבדוק אפילו אפירורין ומטעם דילמא אתי להתערב הפירורין עם מאכלו בפסח ויאסרוהו והאי טעמא פשוט דנוהג גם בספרים כיון שדרכן ללמוד בהם בפסח ואם יש עליהם פירורין חיישין דלמא יתערב במאכלו ולכן אפילו על פירורין צריך לבדוק ולבערם.

[ד]. ועל ארבע לו אשיבנו, לפי הטעם שמא ימצא גלוסקא יפיפיה ודאי צריך לבדוק אפילו בתר פירורין, מ"מ אפשר שימצא גלוסקא יפה. והנה כבר הבאנו לעיל דגלוסקא יפה לאו דוקא גדולה אלא ה"ה קטנה אפילו פחות מכזית וכמ"ש הר"ן דכל שהוא גדול מפירורין גלוסקא קרי ליה ואפילו נאמר דבעי דוקא יפה מ"מ הרי פשוט דאפשר לפעמים שיניח תחת ספרו או על ספרו או בתוך ספרו איזה סוכרי' של חמץ ממש או כדומה או שיאכל גלוסקאות קטנות ממש שהם פחות מכשיעור והוא יושב ואוכל לפעמים הוא שוכח ויניח שמה וימצאנו בפסח וא"כ האי טעמא שייך גם בספרים ובפרט בדבר הנדבק שאפשר שנדבק בו איסור.

[ה]. ועד החמישית אני בא כי כבר נהגו אבותינו ורבותינו מדור דור לבדוק הספרים קודם פסח כל מה דאפשר, ועל כגון זה אנו אומרים ואל תטוש תורת אמך שאין לנו להתיר מה שאסרו הראשונים ונהגו בה ואפילו לא עשו אלא לגדר בעלמא שהחמירו בו בחמץ משאר איסורין משום דחמץ לא בדילי מיניה ושאר איסורין בדילי מיניה ולא בעי גדר אין לנו לפרוץ גדר ועי' ראב"ן בשו"ת סימן ט' שכתב כעין זה לענין מי שרוצה להתיר חמץ בפסח בששים שכתב ואפילו לא הי' כי אם מנהג וחומר שהחמירו עליהם האבות הראשונים אין לנו לשנות מנהגן וחומר שקבלו עליהם ואפילו אם יבא אליהו ויאמר חולצין וכו' גיד הנשה שמנו מותר וישראל קדושים נהגו בו איסור אלמא אף על גב דמותר כיון דנהגו בו איסור לא שרינן ליה כו' ואסור לשנות מנהג אבותינו וכ"ש שהוא תורה שלמה שחמץ בפסח במשהו כדמוכח בהלכות גדולות וכו' ע"ש.

הכ"נ בדין לפענ"ד מכל הני טעמי ודאי שאין לשנות וצריך לבדוק הספרים וגם לבדוק כל הבית מפירורים וישראל קדושים הם ובודקים בכל מה דאפשר ובאמת כי ביוראפ היו נוהגים לצבוע הכתלים בכל פסח מטעם זה בכמה מקומות הידועים לנו".

מאידך יש סוברים שאין חשש בחמץ שבספרים, כפי שכתב הגרב"צ אבא שאול באור לציון (ח"א, א) או"ח סי' לב), "תשובה הנה החזון איש (בהלכות פסח סימן קסז אות י"ח) חידש, שאף חשש חמץ בפחות מכזית חייב לבדוק ולבער, וטעמו דכיון דאמרינן במסכת פסחים (ו א), אמר רב חמצו של נכרי עושה לו מחיצה י' טפחים משום היכר, ופרש"י התם, משום שמא ישכח ויאכלנו וכו', אם כן נראה שאין חילוק בין גלוסקא לפירורין לענין מחיצה, שגם בפירורין יש חשש שמא יאכלנו, ולפי זה אף בחשש חמץ

פחות מכזית יש לחוש שמא ימצא ויאכלנו וצריך לעשות מחיצה, ולפיכך חייבים לבדוק את הספרים משום חשש פירורין אף שאין בהם כזית, או שיעשה מחיצה, עכת"ד, ע"ש.

ואנו לא ראינו לרבנותינו שנהגו כן, ונלע"ד טעם המנהג, דמשום חשש כזית חמץ בספרים, לא חיישינן שמא יפול ויאכלנו, דלא מצוי כזית, ומשום חשש פירורין גם כן לא חיישינן, או משום דלא חשיבי, כדברי הגמ' (שם ו ב), או מטעם דכיון שמהתורה אם יאכלנו אין בו כרת לא חייב לבדוק, והראיה לזה, שהרי הגמ' (שם י ב) שואלת, בעי רבא ככר בשמי קורה צריך סולם להורידה או אין צריך, מי אמרינן כולי האי לא אטריחו רבנן וכו', לא אתי למיכלה, או דילמא זימנין דנפל ואתי למיכלה וכו', והרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פ"ב הי"ד) שינה מלשון הגמ' וכתב וז"ל: כזית חמץ בשמי קורה מחייבין אותו להביא סולם להורידו, שפעמים יפול משמי קורה, עכ"ל, משמע להדיא, דדוקא כזית מחייבין אותו להוריד ולבער אבל לא על פחות מכזית, ובהלכה זו של ככר בשמי קורה נתנה הגמ' טעם שמא יאכלנו, ולא נמצא בשום מקום נוסף טעם זה, ואם איתא כדברי החזו"א שאין לחלק בין כזית לפחות, מנא ליה להרמב"ם שחמץ בשמי קורה זה דוקא בכזית, הרי לא נמצא לשון זה בשום מקום, אלא נראה ודאי שעל פחות מכזית שלא נמצא תחת ידו והוא בשמי קורה, וכ"ש במקום ספק אם נמצא בו חמץ, לא חייבו לבדוק בשמי קורה מחשש שמא יפול ויאכלנו, (כיון שכבר ביטל את חמץ).

ולפי זה גם בספרים שיש ספק אם יש שם פרורי חמץ, לא חיישינן שמא יפול ויאכלנו דלא חייבו בזה לבדוק וכנ"ל, אבל אם לא ביטל חייב לבער אפילו בכל שהוא כיון דישי בו איסור של חצי שיעור, והיינו טעמא למה דאיתא בשו"ע (סי' תסז סע' ט), ואותם חטים או שעורים (שנמצאו בתבשיל בפסח), שורפים אותם, כיון דאינם מבוטלים, שהרי בערב פסח עדיין לא היו מחומצין".

וכדבריו העלה גם הגר"ע יוסף זצ"ל בחזון עובדיה (פסח, בדיקת חמץ הערה ה) וז"ל, "המנהג פשוט שאין בודקים בספרים פרורי חמץ שנשארו שם כשהיו פתוחים לפניו בשעת הסעודה, וכמו שאמרו בפסחים (ו ב) דפירורים לא חשיבי, דאפקורי מפקר להו, ולא הצריכו בדיקה אלא משום שמא ימצא גלוסקא יפה ותהיה דעתו עליה... לא חזינן לרבנן קשישי המתחסדים עם קונם שיחושו לזה כלל וכלל, וסומכים בזה על הביטול".

6. מעיקר הדין יש איסור לאכול מצה רק בערב פסח, מקורו הוא בירושלמי (הובא ברי"ף פסחים מט א) שאמר שכל האוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו. ויש בזה מחלוקת ראשונים מאיזה שעה בערב פסח חל האיסור (ראה בית יוסף או"ח סי' תעא ושו"ע סע' ב) ולהלכה נאסר כבר מעלות השחר (ראה חזו"ע פסח עמ' קצז).

והנה כתב השיירי כנסת הגדולה בהגהות בית יוסף (סי' תעא אות ג) שיש נוהגים להחמיר על עצמם ולא לאכול מצה כבר מראש חודש ניסן.

והביאו המשנה ברורה (סי' תעא ס"ק יב), "ויש נוהגים שלא לאכול מצה מראש חודש". ובאגרות משה (או"ח ח"א סי' קנה) כתב טעם לחומרה זו, לפי שחקר בגדר האיסור המובא כאמור בירושלמי כ'בועל ארוסתו בבית חמיו', שלכאורה יש שני טעמים לאסור - או מפני איסור פנויה, או מפני שהיא קנויה לו אסרו לו לבוא עליה קודם שחל עליו חיוב עונה.

ובזה תלה את מחלוקת הראשונים האם האיסור חל כבר מהבוקר או שרק מחצות היום ע"ש. והוסיף שלפי הטעם השני מובן המנהג לאסור כבר מראש חודש ניסן ואולי אפילו מפורים, כלשונו, "והנה לטעם א' שהוא מצד איסור פנויה אין שייך כלל דמיון מצה בערב פסח לאיסור ארוסה בבית חמיו דהא בכל השנה ליכא איסור מלאכול מצה, ואיך שייך שיהיה איסור בערב פסח בשביל כל השנה ונצטרך לפרש דאין הכוונה לדמיון ולמשל אלא שהוא לענין המציאות שנמצא שאף שכבר יש עליו דיני פסח במקצת אסור במצה שלא כבימי הפסח ממש שכן הוא גם בארוסה שאף שכבר יש עליה דיני אישות אסורה לבעלה, אף שלענין הטעמים הם מהופכין דבארוסה הוא משום דעדיין אינה קנויה לגמרי ולכן היא באיסורה הראשון דקודם האירוסין, ובמצה ערב פסח אדרבה מה שכבר יש עליו קצת דיני הפסח עשה האיסור דקודם שהיו עליו כלל דיני פסח שהוא בכל השנה לא היה שום איסור. אבל נקט הא דכבא על ארוסתו רק משום שעכ"פ שוו לענין מציאות זה דהם מקורבין כבר זה לאישות וזה לדיני פסח ואסורין, וא"כ אינו שייך זה אלא לאחר חצות שכבר יש עליו דיני פסח במה שנאסר בחמץ, דעד חצות ליכא עדיין שום דין מדיני פסח, דאף שיש דין בדיקת חמץ והשבתה ל"ד לארוסה שנאסרה לעלמא שהוא דין אישות ממש, וכ"כ הכא הוא רק מה שנאסר בחמץ שהוא מדין תוך הפסח ממש וזה ליכא אלא מחצות. וזהו שיטת בעה"מ שכתב שדמיון ארוסה לא שייך אלא משש שעות ולמעלה שנאסר בחמץ.

אבל לטעם הב' שהאיסור בארוסה הוא דוקא מחמת שכבר קנויה לו אסרו קודם שנעשה עליו חיוב מצות העונה, הוא ממש איסור מצה בערב פסח ענין אחד ודמיון ממש לארוסה, שגם במצה אסרו להתחיל באכילה דרשות קודם שנעשה עליו חיוב מצות אכילת מצה, וא"כ אפשר לאסור גם קודם חצות, שאף שליכא עדיין דיני פסח ממש מ"מ כיון שכבר הוא זמן ההכנה לפסח שייך לאסור. ובעצם היה שייך לאסור לפ"ז גם משלשים יום קוה"פ משעה שמתחילין לדרוש בהלכות הפסח שאז עליו להזהר בצרכי הפסח כדאיתא בדף ו' עיין שם ברש"י, אך לא רצו לאסור כ"כ, אבל עכ"פ אין תלוי באיסור החמץ. ולכן כיון שפשטות הירושלמי משמע שאסרו כל היום יש לאסור בכל היום ואין לדחוק כהבעה"מ והר"ן. ובזה פליגי בעה"מ והרמב"ן...

ולמה שבארתי יש מקום למה שנהגו הרבה שאין אוכלין מצה מר"ח ניסן כדהביא הח"י סי' תעא ס"ק ז משכנה"ג דכיון דלטעם ב' שמטעם זה אסרו כל היום היה שייך בעצם לאסור עוד משלשים יום קודם לרבנן ומשתי שבתות לרשב"ג, אך לא רצו חכמים להטריח כ"כ על הצבור לכן שייך שיחידים יחמירו

על עצמם גם משלשים לרבנן ומשתי שבתות לרשב"ג, ומכיון שאינו מדינא החמירו רק שתי שבתות לרשב"ג, ויש גם יחידים שמחמירין גם בזה לנהוג איסור במצה כל שלשים יום קודם".
ובספר שלמי מועד (עמ' שמה) הביא שהגרש"ז אויערבך נהג לא לאכול מצה כבר מפורים.

7. בירושלמי מסכת בבא בתרא (פ"א ה"ד) למדנו, "כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר שנים עשר חדש קנה בה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד... תני שעה שם שלשים יום הרי הוא כאנשי העיר לקופה. לכסות ששה חדשים. לפסים ולזימיות שנים עשר חדש ובתר כל הלין מילין איתמר לפסים ולזימיות שנים עשר חדש. א"ר יוסי בי ר' בון לחיטי הפסח בין לישא בין ליתן".
הרי שכבר בתקופת האמוראים הוטל על בני העיר חיוב של 'חיטי פסח'.
ועל פי הדברים האלו כתב האור זרוע (ח"ב סי' רנה), "מנהג הקהלות להשים מס על הקהל לצורך החטים ליתן בפסח לעניי העיר כדאיתא בירושל' פ"ק דב"ב א"ר יוסי בר בון לחיטא דפיסחא שנים עשר חודש בין לישא בין ליתן פירוש אם שהה בעיר י"ב חודש אם הוא עשיר יש לו ליתן חלקו המגיע לו ואם הוא עני נותנין לו".

8. על פי דברי האור זרוע כתב רמ"א, "ומנהג לקנות חטים לחלקן לעניים לצרך פסח". וכתב על ה בשער הציון (סי' תכט ס"ק ז), "וכבר תמה בספר בית דוד חלק אורח חיים סימן ל"ו על לשון הרמ"א שכתב ומנהג, הלא מדינא דגמרא דירושלמי הוא, עיין שם מה שכתב בזה. ולעניות דעתי אפשר לומר, דמן הדין היה יוצא במצות צדקה אם היו נותנין להעניים מעות שיקחו בעצמם חטים או קמח למצה, להכי קאמר דמנהג לחלק חטים שיהיה מקרב הנייתא".
והנה כתב המשנה ברורה (סי' תכט ס"ק ד), "ובמדינתנו המנהג לחלק להן קמח, שעל ידי זה מקרבא הניתה טפי, ושעור הניתנה הוא כפי צורכו לכל ימי הפסח. ופשוט דאם הוא עני גדול ואין לו במה לאפות המצה, צריך ליתן לו גם דמי האפיה דהוא בכלל לדי מחסורו אשר יחסר לו".
הרי שיש להשתדל ולקרב את ההנאה לעניים, שלא יהיה להם טורח ומאמץ בהכנותיהם לחג, לכן מה שעושות העמותות שמחלקות סלי מזון וביגוד מוכנים הוא דבר טוב ויפה.
ובענין זה ראוי הביא מה שכתב הגר"ע יוסף זצ"ל בהגדה של פסח חזו"ע (עמ' יב), "עבדים היינו: יש מפרשים בדרך הלצה, הקשר של שלשת פסקאות אלו הא לחמא עניא, מה נשתנה, עבדים היינו, כי הבן מתפלא על אביו שאומר הא לחמא עניא, כל דכפין ייתי ויכול, שנעשה בפתע פתאום נדיב לב ובעל הכנסת אורחים, מה שלא נשמע ממנו בכל ימות השנה, שהוא רגיל לברוח לרחוב אחר מפני העניים לבל יפגעו בו ויבקשו ממנו נדבה, וכל שואל לאביו: 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?' ויהי

כמשיב אותו: 'עבדים היינו לפרעה במצרים', וממנו למדנו, מה פרעה אומר ואינו עושה, גוזר ואינו מקיים, אף אני אומר בפה ואיני עושה (מקור הדבר בספר קול אומר קרא). ומכאן מוסר השכל על אלו שאינם ממלאים חובתם באת וצדק ונמנעים מלתת 'קמחא דפסחא' למוסדות התומכים בעניים, לקראת חג החירות. והחי יתן אל לבו לבל עשה כמעשה פרעה".

9. גדר זה מבואר בירושלמי דלעיל ובאור זרוע שם וברמ"א שם, וראה במשנה ברורה (ס"ק ה) שכתב "ואם אנו רואין שנכנס בעיר על דעת להשתקע שם לאלתר חייב ועיין בשע"ת. ודין זה די"ב חודש שייך גם לעני שאז חייבים ליתן לו כשאר עניי העיר ואם דעתו להשתקע לאלתר חייבים ליתן לו וכתבו האחרונים בשם הסמ"ג דהאידנא נוהגים בכל הצדקות בין לענין בעה"ב בין לענין העניים בשלשים יום. ואפילו העני שאין דר פה ל' יום אף שאין מחויבים ליתן לו קמח לכל ימי הפסח בבת אחת מ"מ חייבים ליתן לו מצה בפסח כדרך שחייבים ליתן לו פת כל ימות השנה מזון ב' סעודות לכל יום ויום מימות החול שהוא שוהה בעיר ובשבת מזון ג' סעודות כמ"ש ביו"ד סימן רנ"ו ע"ש".